

Η παράδοση και το έθιμο της βασιλόπιτας

Πως εξηγεί ο ίδιος ο λαός

τη διάδοση του εθίμου της βασιλόπιτας;

Οι στοιχειώδεις και κοινές απαντήσεις, που δεν απέχουν πολύ από την εθνολογική εξήγηση, είναι ότι το μοίρασμα της πίτας γίνεται για το καλό της χρονιάς, για την καλή τύχη του σπιτιού, όπου θα πέσει το νόμισμα, και για την ευλογία του άγιου Βασιλείου.

Υπάρχουν όμως και ιδιαίτερες παραδόσεις, φτιαγμένες ίσως από λόγιους των συναξαριών, πού πιστεύτηκαν από το λαό, κι' ιδιαίτερα από τούς πληθυσμούς της Ανατολής, όπου ο άγιος Βασίλειος είναι περισσότερο οικείος.

Μια τέτοια παράδοση άκουσε το 1904 στην Κωνσταντινούπολη, όπου ήταν καθηγητής Μέσης Σχολής, ο Φαίδων Κουκουλές, και τη δημοσίευσε στο περιοδικό των εν Αθήναις Μικρασιατών « Ξενοφάνης» (Τόμ. Δ', τεύχος 1 (εν Αθήναις 1906, σελ. 155-166).

Σύμφωνα με την παράδοση αυτή: Όταν ο Άγιος Βασίλειος ήταν Επίσκοπος στην Καισάρεια, ο τότε Έπαρχος της Καππαδοκίας πήγε με σκληρές διαθέσεις να εισπράξει φόρους.

Οι κάτοικοι φοβισμένοι ζήτησαν την προστασία του ποιμενάρχη τους. — «Σας προτρέπω ευθύς, τους είπε εκείνος, να μου φέρει έκαστος ότι πολύτιμο έχει αντικείμενο».

Μάζεψαν πολλά δώρα, και βγήκαν μαζί με το Δεσπότη τους οι Καισαρείς να

προϋπαντήσουν τον Έπαρχο. Ήταν όμως τέτοια η εμφάνιση και η πειθώ του Μ. Βασιλείου, που ο Έπαρχος καταπραύνθηκε χωρίς να θελήσει να πάρει τα δώρα. Γύρισαν πίσω χαρούμενοι, και ο άγιος Βασίλειος πήρε να τους ξαναδώσει τα τιμαλφή. Ο χωρισμός όμως ήταν δυσχερής, διότι πολλά όμοια είχαν προσφέρει, δαχτυλίδιους δηλαδή, νομίσματα κλπ.

Ο Βασίλειος τότε σκέφθηκε ένα θαυματουργό τρόπο: Διέταξε να κατασκευασθούν την εσπέρα του Σαββάτου **πλακούντια (δηλ. μικρές πίττες)** και μέσα στο καθένα τοποθέτησε ένα αντικείμενο και την επομένη έδωσε από ένα σε κάθε Χριστιανό.

Ποίον θαύμα! Εντός της πίτας βρήκε ο καθένας ότι είχε προσφέρει! Από τότε, λέγει η παράδοση, κάθε στη γιορτή του Αγ. Βασιλείου κάνουμε και εμείς πίτες και βάζουμε μέσα νομίσματα.(1)

Την ίδια αιτιολογία τού εθίμου, αλλά με λαϊκότερη παραλλαγή, δίνουν άλλες δυο παραδόσεις, που βρίσκουμε δημοσιευμένες τη μια από Ποντίους πρόσφυγες και την άλλη από Μικρασιάτες.

Η Ποντιακή παράδοση λέγει ότι στην Καισαρεία, όταν ήταν Επίσκοπος ο Μέγας Βασίλειος, πήγε σταλμένος από τον αυτοκράτορα ένας εισπράκτορας των φόρων, και οι κάτοικοι, επειδή δεν είχαν χρήματα, μάζεψαν και τού έδωσαν δαχτυλίδια, σκουλαρίκια, βραχιόλια, σταυρουδάκια και ότι άλλο είχαν. Εκείνος τα έβαλε όλα σε δέκα σακούλες, και φεύγοντας πήγε ν' αποχαιρετήσει τον Επίσκοπο.

Ήταν παραμονή Πρωτοχρονιάς, και ο Άγιος Βασίλειος τον κράτησε να φάνε. Ύστερα από το φαγητό, είπαν να παίξουν χαρτιά. Ο Άγιος κέρδιζε και ο εισπράκτορας έχανε. Έχασε ότι είχε δικό του, και υστέρα έβαλε να παίξει τα σακούλια. Τα έπαιξε όλα, τα έχασε, και τα ξημερώματα έφυγε με άδεια χέρια.

Ο Αγ. Βασίλης τότε, αφού ευχαρίστησε το Θεό, προσκάλεσε τους χριστιανούς να έρθουν να πάρουν δ καθένας ότι είχε προσφέρει. Που να τα βρουν όμως! Άρχισαν να μαλώνουν και να φωνάζουν. Ο Άγιος τότε είπε και ζυμώσανε τόσα ψωμάκια, όσοι ήταν οι δικαιούχοι, έβαλε μέσα από ένα κόσμημα και τα έστειλε στο φούρνο. Την άλλη μέρα κάλεσε τον κόσμο και τούς μοίρασε τα ψωμάκια. Ο καθένας πήρε πια ότι ήταν τυχερό του και δε μίλησε . (2)

Η τρίτη παράδοση, η Μικρασιατική, συγχέει λίγο τα χρόνια και τις εθνικότητες και λέει ότι ο φορατζής ήταν Τούρκος. (Από τότε την είχαν οι Τούρκοι την Καισαρεία!)

Πήγε λέει, στον άγιο Βασίλειο και του είπε:

Άκου σε εδώ, Δεσπότη! Να πεις σ' αυτούς τους γκιαούρηδες, πως αν ως αύριο δεν έχουν μαζέψει τους φόρους, θα τους πιάσω όλους, να τους πουλήσω σκλάβους!

Την άλλη μέρα φωνάζει ο Βασίλειος τους χριστιανούς και γίνονται τα ίδια. Βάζουν οι γυναίκες τα δαχτυλίδια και τα τζοβαϊρικά τους, λίρες, μετζήτια, ότι είχανε, και

ο Δεσπότης τα δίνει στον φορατζή. Τον καλεί όμως το βράδυ να παίξουν χαρτιά, και με τον ίδιο τρόπο τα πήρε πίσω.

Έφυγε εκείνος, και ο Άγιος Βασίλης ξαναμοίρασε τα τζοβαϊρικά στους Καισαριώτες, με τον εξής τρόπο:

Έβαλε και του ζύμωσαν μια πελώρια πίτα και έριξε μέσα στο ζυμάρι όλα τα χρυσαφικά. Παίρνει ένα μαχαίρι και αρχίζει να την μοιράζει: Πάρε εσύ ένα κομμάτι, κι ότι βρεις, δικό σου. Έτσι ευχαριστήθηκαν όλοι, και από τότε κάνουμε κι' εμείς το ίδιο στη γιορτή του.(3)

Όπως μαντεύει και η Margaret Hasluck, οι διάφορες παραλλαγές της παράδοσης αυτής (που θα είναι πολλές ανάμεσα στους Έλληνες της Ανατολής), έχουν την πηγή τους σε μία αφήγηση από τη συναξάρικη ζωή του Άγ. Βασιλείου (vita apocrypha) γραμμένη γύρω στον 9ον αιώνα από τον λεγόμενο « Ψευδοαμφιλόχειο ».

Εκεί αναφέρεται ότι κάποτε ο αυτοκράτωρ Ιουλιανός ο Παραβάτης πηγαίνοντας να πολεμήσει στην Περσία περνούσε από την Καισάρεια. Είδε τον Βασίλειο και τον απείλησε ότι στο γυρισμό του θα καταστρέψει την πόλη, που ήταν τόσο αντιειδωλολατρική.

Στο διάστημα αυτό ο Βασίλειος έκαμε έρανο από τους πλούσιους και μάζεψε χρήμα και κοσμήματα, να τα δώσει στον Ιουλιανό και να τον εξευμενίσει.

Ο Ιουλιανός όμως πέθανε στον πόλεμο, πριν γυρίσει, και ο Βασίλειος ζήτησε να επιστρέψει τα ερανικά. Οι πλούσιοι τού τα χάρισαν για να τα διάθεση στην Εκκλησία του.(4)

Η επιθυμία να εξηγηθεί το έθιμο της πίτας από χριστιανικό δρόμο, οδήγησε στη χρησιμοποίηση της αφήγησης αυτής, με τη λαογραφική βέβαια προσθήκη, ότι οι Καισαρείς ζητούσαν πίσω τα τιμαλφή τους και ο Άγιος αναγκάστηκε να τους τα μοιράσει με τη λύση της πίτας!

‘Ο « ἀητός » : σφραγίδα για τὴ βασιλόπιττα σὲ πολλὲς ἐλληνικὲς ἐπαρχίες.
(‘Απὸ τὴ συλλογὴ κυρίας ‘Αγγελικῆς Χατζημιχάλη). Μέγεθος φυσικό.

Με τις παραδόσεις γενικά αυτές, καθώς και με τις ποικίλες θρησκευτικές λεπτομέρειες πού μπήκαν στο κόψιμο της πίτας, κατορθώθηκε ώστε ἡ ειδωλολατρική τελετὴ να γίνει, μέσα στους αιώνες, ἀπόλυτα χριστιανική και να διατηρεῖ, με το συμβολικό χαρακτήρα της, το ελληνικό οικογενειακό πνεύμα.

Η νεώτερη συνήθεια των κοινωνικών και επαγγελματικών συγκεντρώσεων για το « **κόψιμο της πίτας** » κατάγεται ἀπὸ τις συναδελφικές πρωτοβουλίες των παλαιότερων συντεχνιών και συλλόγων, ὅταν τα Συμβούλια και τα μέλη τους

συγκεντρώνονταν, με πνεύμα οικογενειακό, την παραμονή ή ανήμερα το απόγευμα (χωρίς να απουσιάζουν κι από τη δική τους οικογενειακή τελετή), έκοβαν την πίτα και μοιράζονταν με αδελφικό πνεύμα τα κομμάτια της, για το καλό το δικό τους και τού κοινού επαγγέλματος.

Ο πρωτομάστορας, το αφεντικό ή ο πρόεδρος έπαιρναν θέση οικογενειάρχη, σταύρωναν την πίτα και την μοίραζαν. Το νόμισμα ήταν τότε γενναίο δώρο για τον τυχερό, και μπορούσε να το πάρει κι ο πιο άσημος μαθητευόμενος. Το ίδιο γινόταν και στις μακριά από τις οικογένειες τους ομάδες, των ναυτικών, των άρρωστων, των ορφανών και των επιστρατευμένων, πού συγκεντρώνονταν ολόγυρα στην πίτα για τη στοργική τελετουργία της μοιρασιάς, αναζητώντας όχι μονάχα την εύνοια αλλά και την κοινή συμπαράσταση της τύχης.

Τοπικές Παραδόσεις

Κυδωνίαι (Αίβαλι) Αιολίδας:

Το βράδυ έβαζαν την πίτα στη μέση του τραπεζιού, και φρούτα γύρω-γύρω. Έλεγε όλη η οικογένεια τον Άη – Βασίλη (κάλαντα ή τροπάρι) και κατόπιν έκοβαν την πίτα. Το πρώτο κομμάτι του Χριστού, το δεύτερο της Παναγίας, το τρίτο του Αη-Βασίλη. Κατόπιν του νοικοκύρη, της νοικοκυράς, των παιδιών κατά σειρά ηλικίας, στις υπηρέτριες, και στον φτωχό που θα περνούσε. Εκείνος που έπαιρνε το φλωρί, δεν το έπαιρνε • το εξαγόραζε η νοικοκυρά. Δεν έπρεπε να φύγει από το σπίτι, γιατί ήτανε το γούρι του σπιτιού. Αυτή η μερίδα «του φτωχού που θα περνούσε» δεν παρουσιάζεται στις περισσότερες από τις περιγραφές που έχουμε. Κι όμως στη σημερινή κοπή της πίτας των Αθηναϊκών σπιτιών είναι συχνή. Σημειώνω ότι την είχαν απαραίτητη και πρώτη οι ευρωπαϊκοί λαοί, όταν έκοβαν τη δική τους πίτα των Θεοφανίων. Και οι φτωχοί ζητιάνοι γυρνούσαν αργά το βράδυ από σπίτι σε σπίτι, κι' έπαιρναν το κομμάτι τους.

Φάρασα Καππαδοκίας:

Το πρωί [της Πρωτοχρονιάς] γινόταν και το κόψιμο της βασιλοκουλούρας «του βασιλό το ψωμί». Την έπαιρνε στο χέρι ο πατέρας ή η μητέρα ή ο μεγαλύτερος... έκανε το σταυρό του, τη φιλούσε και την περιτριγύριζε να τη φιλήσουν και τ' άλλα μέλη της οικογένειας' υστέρα έκοβε ένα-ένα κομμάτι και τα μοίραζε... Το περισσό, που έμενε «για το σπίτι», το έδινε στον ξένο που θα πρωτόμπαινε για να χαιρετήσει. Μέσα στην κουλούρα ήταν το νόμισμα, «το γρούσι». Σ' οποίον τύχαινε, του έλεγαν: «Φέτος η τύχη σου είναι καλή». Το γρούσι το φύλαγαν, δεν το ξόδευαν, για να το βρει κι ο άλλος χρόνος.

Σημειώνω πως η Καππαδοκία είναι η πατρίδα του 'Αγίου Βασιλείου.

Πηγές:

1) Το περιεχόμενο της Κωνσταντινουπολίτικης αυτής παράδοσης, όπως την κατέγραψε ο αείμνηστος Κουκουλές, διδάσκεται σήμερα στους μαθητές των

Δημοτικών Σχολείων σ' όλη την Ελλάδα. Στο αναγνωστικό της Γ' Δημοτικού του ΟΕΣΒ (1960), στις σελίδες 149-150 βρίσκουμε το κεφάλαιο: «Τι είπε ό δάσκαλος για τη βασιλόπιττα».

Αλλά το κείμενο του περιοδ. « Ξενοφάνης δίνεται με κάποιες αλλαγές. Ο Έπαρχος λέγεται «ειδωλολάτρης Διοικητής της Καππαδοκίας», και πιθανός λόγος που υποχώρησε από τις απαιτήσεις του είναι επειδή « έφθασε ελληνικός στρατός από την Πόλη» εναντίον του. Στον έρανο που έγινε, « οι πλούσιοι έδωσαν και για τούς πτωχούς » και όταν στο τέλος έβαλαν τα χρυσαφικά στις μικρές πίτες, περίσσεψαν μερικά, και πάλι τα « μοίρασαν στους πτωχούς». Καθένας που έτρωγε την πίτα του « έβρισκε το πολύτιμο αντικείμενο και το έπαιρνε δικό του ».

2) Βλ. Λ. Χρυσοχοΐδη, Γιατί παίζομε χαρτιά και βάζομε νόμισμα στην πίττα την Πρωτοχρονιά. Περιοδ. Ποντιακή Εστία, έτος Γ' (Θεσσαλο-νίκη 1952), σελ. 1292.

3) Βλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Η βασιλόπιττα και τα χαρτιά. Περιοδ. Ελληνική Δημιουργία, τόμ. Ζ', έτος 4Q,ν (Αθήναι 1951), σελ. 33-34.

4) Βλ. Migne, Patr. Graeca, τόμ. 29, Prolegomena, σελ. CCCIII- CCCIV. Πρβλ. καί Μ. Η a s 1 u c k, δ.π. (Folklore, τόμ. 38 (1927), σελ. 155).

5) Το έθιμο της βασιλόπιττας - Δημητρίου Λουκάτου-Αθήναι 1962

Πηγή: ftiaxno.gr